

12. От передового врачебно-эвакуационного отряда детей беженцев // Вестн. Ком. Зап. фронта Всерос. зем. союза. — 1916. — 20 июля. — С. 2.
13. Отчет о деятельности Минского губернского комитета за 1-е полугодие 1916 г. Сведения о населенных пунктах Минской губернии для оказания медицинской помощи, об обследовании населенных пунктов, о движении заразных болезней и др. // НИАБ. — Фонд 700. — Оп. 1. — Д. 166. — Л. 6 об., 52.
14. Очерк деятельности Всероссийского союза городов, 1914—1915 гг. / Всероссийский союз городов. — М.: Тип. Т-ва Рябушинских, 1916. — 239 с.
15. Сведения о школах и приютах // НИАБ. — Фонд 700. — Оп. 1. — Д. 327. — Л. 3.
16. Хроника (деятельность главного комитета) // Всерос. зем. союз. Изв. гл. ком. — 1915. — № 22—23. — С. 136—147.

Воднева Ірына Пятроўна

Філіял Нацыяналага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка (Полацк, Беларусь)

ДА ПЫТАННЯ АБ САЦЫЯЛЬНЫМ СТАНОВІШЧЫ Ў ПОЛАЦКУ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Падзеі Першай сусветнай вайны пакінулі глыбокі след у сусветнай гісторыі. Узброеная барацьба ахапіла вялізныя тэрыторыі на трох кантынентах, у ваенны канфлікт было ўцягнута 38 краін, упершыню ў гісторыі ваеннай справы з'явіліся новыя віды ўзбраення і баявой тэхнікі. Усё гэта выклікала вялізныя разбурэнні, масавыя чалавечыя ахвяры, прывяло да зменаў на палітычнай карце Еўропы.

Адным з галоўных тэатраў ваенных дзеянняў з'яўляліся беларускія землі. На тэрыторыі нашай краіны ў 1915—1918 гг. праходзіў расійска-германскі фронт, на якім з абодвух бакоў было сканцэнтравана не менш за 2,5 млн чалавек. Падчас вайны болей за 800 тыс. нашых суайчыннікаў было мабілізавана ў армію, каля 1,5 млн сталі бежанцамі, з якіх трэцяя частка так і не вярнулася на Радзіму.

Супрацоўнікі НППКМЗ у 2013 г., напярэдадні 100-годдзя з пачатку вайны, паспрабавалі прааналізаваць матэрыялы НГАБ, якія маюць непасрэднае дачыненне да падзей Першай сусветнай вайны на Полаччыне.

Вялікую цікавасць сярод матэрыялаў НГАБ прадстаўляюць дакументы 1914—1918 гг. аб размяшчэнні ў Полацку шматлікіх шпітальных і лазарэтаў і аказанні ў іх медыцынскай дапамогі хворым і параненым салдатам і афіцэрам.

Значная колькасць такіх устаноў утрымлівалася на сродкі грамадскіх арганізацый, найбольшая частка з якіх належала Расійскаму таварыству Чырвонага Крыжа (РТЧК). Упаўнаважаным дадзенай арганізацыі па гораду і павету быў павятовы прадвадзіцель дваранства А.В. Вырубаў (з 1914 г.), яго памочнікам — А.В. Савельёў (з красавіка 1916 г.).

У 1914 г., пасля эвакуацыі Полацкага кадэцкага корпуса, яго памяшканні занялі шпіталі абшчыны святога Георгія — № 4 і 5. У 1915 г. у шпіталях налічвалася болей за тысячу хворых, у асноўным цяжка параненых. У пабудовах для персаналу абслугі кадэцкага корпуса на тэрыторыі Верхняга замку на працягу усёй вайны размяшчаўся фінскі шпіталь РТЧК. Ён быў добра абсталяваны, і пасля заканчэння вайны на яго базе была адкрыта Полацкая гарадская бальніца [3, с. 46].

РТЧК непасрэдна падпарадкоўвалася і дзеючая ў Полацку камісія камітэта яе імператарскай вялікасці княжны Таццяны Мікалаеўны, якая займалася пытаннямі аказання дапамогі пацярпелым ад ваенных бедстваў [21, л. 237].

З 1914 г. у пабудове Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра размясціўся лазарэт, падначалены Валагодскаму этапнаму таварыству Чырвонага Крыжа, які ў пачатку 1915 г. быў пераведзены ў г. Вільня.

Мясцовы камітэт Чырвонага Крыжа ў 1914 г. адкрыў у горадзе 2 лазарэты: адзін у гасцініцы пры Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры, другі па вуліцы Верхне-Пакроўскай у доме Шпакава [7, л. 82]. У снежні 1915 і чэрвені 1916 г. мясцовы камітэт Чырвонага Крыжа арганізаваў правядзенне двух спектакляў, грошы ад продажы білетаў на якія пайшлі на «усиление» лазарэта памяці Алега Канстанцінавіча Раманава [15, л. 39].

У 1915 г. на тэрыторыі Полацка дзейнічала некалькі ўстаноў па ўладкаванні бежанцаў грамадскай арганізацыі «Северопомощь», падначаленай на тэрыторыі Віцебскай губерні Р.С. Бабарыкіну [16, л. 19—26 ад.] Гэта — бальніца, харчавальныя пункты, склад цёплага адзення, фуражны пункт, спажывецкая лаўка. Полацкі пункт харчавання ў 1916 г. размяшчаўся ў пабудове Полацкай павятовай земскай управы па вуліцы графа Талстога, недалёка ад корпуснай плошчы [21, л. 238].

У 1915—1916 гг. дом Стэфановіча па вуліцы Азараўскай быў заняты пад 106-ы палявы запасны шпіталь (каманда і маемасць). Разам з ім тут жа размяшчаўся і лазарэт грамадскай арганізацыі «Усерасійскі саюз гарадоў», упаўнаважаным якой па Полацку быў В.С. Фіртгэнберг [23, л. 6]. Дадзеная арганізацыя, акрамя лазарэта, адкрыла ў Полацку бальніцу, заняўшы памяшканні Полацкай павятовай земскай бальніцы, таксама некалькі майстэрняў для рамонту зброі, аўтамабіляў, самалётаў

і інш. [3, с. 263]. У пабудове Полацкага жаночага вучылішча духоўнага ведамства пражываў старшы ўрач Віцебскага шпіталя Усерасійскага земскага саюза [13, л. 151—152].

Дзейнічалі ў Полацку і ваенна-санітарныя ўстановы арміі, якія, на думку многіх даследчыкаў, былі значна горш забяспечаны абсталяваннем, інвентаром і харчаваннем. Гэта — заразны шпіталь № 100, размешчаны ў 1915 г. у палатках за Дзвіной, лазарэт на 47 ложкаў пры Полацкай бальніцы Мікалаеўскай чыгункі, адкрыты 22 ліпеня 1914 г., і размешчаныя па дакументах 1915—1916 гг. у памяшканнях кадэцкага корпуса, 226-ы палкавы палявы запасны шпіталь (меў ізаляцыйнае аддзяленне на 30 ложкаў; камандаванне займала пабудовы мужчынскай і жаночай гімназій і прагімназій) і лазарэт яго вялікасці князя Алега Канстанцінавіча [13, л. 101; 7, л. 164].

Асобнае месца сярод медустаноў ваеннага ведамства займалі вялікія зводныя полацкія шпіталі № 2 і 3, якія занялі ўсе пабудовы 5-га чыгуначнага батальёна на тэрыторыі былога Барыса-Глебскага манастыра ў раене Задзвіння.

Дапамогу хворым і параненым ў Полацку аказвала і Руская Праваслаўная Царква. Шпіталі і лазарэты занялі пабудовы Спаса-Еўфрасіннеўскага жаночага і Богаяўленскага мужчынскага манастыроў. Вядома, што ў студзені 1915 г. начальніца Спаса-Еўфрасіннеўскага вучылішча Ніна Баянус у сваёй кватэры на асабістыя сродкі адкрыла лазарэт на 5 ложкаў [14, л. 12].

Да 1914 г. у Полацку знаходзілася каля 20 навучальных устаноў, пабудовы многіх з якіх былі падчас вайны рэквізаваны на патрэбы ваенных. Так, у 1915—1916 гг. у г. Вязнікі Уладзімірскай губерні знаходзілася ў эвакуацыі Полацкая настаўніцкая семінарыя, у памяшканнях якой размяшчаўся ваенны шпіталь. Пасля вяртання з эвакуацыі семінарыя была вернута толькі адна з трох пабудоў [18, л. 66 ад.]. У 1915—1916 гг. у г. Навачаркаску Растоўскай губерні ў эвакуацыі знаходзілася 1-е вышэйшае пачатковае вучылішча, пабудова якога была занята пад прытулак-яслі. На жаль, падчас эвакуацыі маёмасць вучылішча больш чым на палову была пашкоджана, а частка і ўвогуле знішчана. Пасля вяртання ў Полацк інспектар вучылішча П.І. Дэйніс змог арганізаваць заняткі для сваіх навучэнцаў толькі ў памяшканнях мужчынскай гімназій [6, л. 1]. Дом Падабеда за Чырвоным мастом, які да вайны быў заняты пад Полацкае мужчынскае павятовае вучылішча, з-за наплыву ў горад бежанцаў быў вызвалены пад Літоўскі камітэт [22, л. 53].

Падчас ваенных дзеянняў 1914—1918 гг. вялікая стратэгічная роля адводзілася чыгуначнаму транспарту, які здзяйсняў перакідванне жывой

сілы і тэхнікі, забеспячэнне арміі боепрыпасамі і харчаваннем, эвакуацыю хворых і параненых [1, с. 58]. Для абслугоўвання ваенных і шпіталаў, размешчаных у будынках Кадэцкага корпуса, праз тэрыторыю горада была пабудавана вузкакалейная дарога, для функцыянавання якой у 1915 г. А.В. Вырубаў арганізаваў закупку коней. Яшчэ адно адгалінаванне чыгункі ад пераезду на вул. Рыжскай было пракладзена да ваеннага аэрадрома, арганізаванага на заходнай ускраіне горада.

У НГАБ захаваліся цыркуляры аб пастаянным утрыманні на чыгуначных станцыях урачоў і фельчараў, якія павінны былі кругласутачна выяўляць інфекцыйна хворых і здымаць іх з вайсковых і пасажырскіх цягнікоў [13, л. 158]. Акрамя гэтага, адзін раз на тыдзень яны павінны былі падаваць звесткі аб колькасці салдат і афіцэраў, атручаных удушлівымі газамі [13, л. 53].

Пасля абвяшчэння вайны і правядзення ўсеагульнай мабілізацыі важнымі задачамі з'явіліся забеспячэнне арміі неабходнымі прадуктамі, адзеннем, абуткам, фуражом, зёлкамі і г.д. Асабліва востра гэтае пытанне паўстала пасля першых гадоў вайны, калі болей за 90 % сялян складалі аснову дзеючай рускай арміі [2, с. 37]. У вёсках увесь цяжар сельскагаспадарчых прац быў ускладнены на плечы жанчын і дзяцей. У выніку гэтага пасяўныя плошчы скараціліся і ўзніклі праблемы з пастаўкамі ў армію сельскагаспадарчай прадукцыі. У лютым 1916 г. Полацкая земская ўправа атрымала дакументы ад дэпартаменту земляробства з прапановай жыхарам сельскай мясцовасці актыўна заняцца гародніцтвам. Міністэрства было гатова заключаць кантракты на закупку ў насельніцтва гародніны, выдаваць авансы пад гарантыі грамадскіх арганізацый [21, л. 237].

Амаль з першых месяцаў вайны ў Полацку пагоршылася сітуацыя і з таварамі першай неабходнасці. На пасяджэннях Полацкай гарадской думы ў студзені 1915 г. разглядаліся пытанні аб таксах на хлеб, мяса, харчовыя прыпасы, фураж і дровы [12, л. 79]. Падымалася цана і на арэнду кватэр [11, л. 3—3 ад.].

У пачатку Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі знаходзілася шмат падданых Германіі і Аўстра-Венгрыі. У сувязі з пачаткам ваенных дзеянняў гэта катэгорыя мясцовага насельніцтва павінна была дэпартавацца ў цэнтральныя і ўсходнія губерні імперыі. Каб пазбегнуць рэпрэсій, шмат іншаземцаў імкнуліся атрымаць расійскае падданства, але большасці было ў гэтым адмоўлена. У шматлікіх праблемах — такіх як збор салдацкіх вінтовак, скупка дробнай разменнай манеты, распаўсюджванне прахламацыйных лістовак і інш. — абвінавачвалі яўрэяў [10, л. 34]. У цыркулярах змяшчаліся канкрэтныя ўказанні супраць парушальнікаў парадку [17].

Пасля стабілізацыі фронту ў кастрычніку 1915 г. Полацк стаў прыфрантавым горадам. На імя полацкага паліцмайстра Шырачэнкі яшчэ з лета паступалі цыркуляры аб зборы інфармацыі пра тых, хто распаўсюджаў чуткі, звязаныя з неспрыяльнымі абставінамі на фронце. Гэтыя размовы прыводзілі да паспешнага продажу сялянамі скаціны і прыпынення апрацоўкі палёў, у выніку чаго кіраўніцтва павета павінна было прыняць самыя рашучыя меры па стабілізацыі сітуацыі з накладаннем адміністрацыйных спагнанняў на парушальнікаў законаў [10, л. 31].

Сярод архіўных дакументаў было шмат распараджэнняў пра санітарныя нормы як медыцынскіх устаноў, так і жылых памяшканняў і гаспадарчых пабудов. З-за антысанітарных умоў уладальнік скуранага завода Пінхус Ільмер цэлы месяц правёў пад арыштам [9, л. 1]. У верасні 1917 г. на пасяджэнні аб'яднанага Полацкага павятовага ўрачэбна-санітарнага савета пад кіраўніцтвам А.М. Імянітава ўздымаліся не толькі пытанні паляпшэння санітарнага становішча ў горадзе і павеце, але і праблемы аказання ўрачамі Полацкай павятовай земскай бальніцы спецыяльнай артапедычнай дапамогі знявечаным воінам [20, л. 27]. У 1916 г. паводле прашэння Полацкай павятовай земскай управы для нагляднага азнаямлення насельніцтва з інфекцыйнымі захворваннямі Полацкая ваенна-санітарная камісія паставіла адкрыць у Полацку перасоўную гігіенічную выставу, якая налічвала болей за 250 экспанатаў [19, л. 188].

Многія палачане былі ўдзельнікамі Першай сусветнай вайны. На жаль, выявіць падрабязныя спісы тых, хто быў мабілізаваны або прызваны вайскоўцам запasu ў дзеючую армію, пакуль не было магчымасці. У фондзе канцылярыі віцебскага губернатара знойдзена толькі некалькі спісаў асоб, якія займаліся зборам звестак аб сямейным становішчы запасных ніжніх чыноў і ратнікаў апалчэння, прызваных па мабілізацыі на дзеючую службу ў 1914—1915 гг. З амаль што 160 чалавек, якія складалі спісы жыхароў Полацкага павета, асноўная частка — хлебаробы [8, л. 160—162 аб.].

Паводле матэрыялаў РДВГА, у Полацку ў 1914 г. была створана 362-я Віцебская дружына дзяржаўнага апалчэння, ратнікаў якой сталі збіраць на прызыўныя пункты ўжо на шосты дзень ад пачатку вайны [26, с. 93].

Такім чынам, сацыяльнае становішча ў Полацку ў часы Першай сусветнай вайны было даволі складаным. У горадзе амаль з першых дзён разгарнулі сваю дзейнасць шматлікія медыцынскія ўстановы, многія з якіх утрымліваліся на сродкі грамадскіх арганізацый. Пасля

эвакуацыі з Полацка вучылішчаў і гімназій, іх пабудовы перадаваліся ў ведамствы ваенных. Горад у 1914—1918 гг. сутыкнуўся з праблемай бежанства. Насельніцтва Полацка ўжо на другі год вайны павялічылася на 50 % і складала болей за 35 тысяч чалавек. Для жыхароў з іншых населеных пунктаў Беларусі ў Полацку арганізаваліся лазарэты, школы, пункты харчавання, месцы пражывання. Пытанні, звязаныя з дэфіцытам прадуктаў, фуражу, паліва, выкананнем санітарных нормаў, утрыманнем памяшканняў і двароў, прыходзілася разглядаць на пасяджэннях Полацкай гарадской думы. Мабілізацыя ў дзеючую расійскую армію жыхароў горада і павету, рэквізіцыі на патрэбы арміі коней, буйной рагатай жывёлы, фуражу, збожжа прывялі да з’яўлення вакансій на прамысловых прадпрыемствах горада, ва ўстановах адукацыі і медыцыны, скарачэння пасяўных плошчаў у сельскай мясцовасці. Яшчэ больш складаным было сацыяльна-эканамічнае становішча ў Полацку і павеце падчас нямецкай акупацыі з лютага па лістапад 1918 г. Але гэта пытанне заслугоўвае асабістага даследавання.

Бібліяграфічны спіс

1. Адамушко, В.И. Архивные источники о событиях Первой мировой войны на территории Беларуси / В.И. Адамушко // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18—19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі. — Мінск: Чатыры чвэрці, 2009. — С. 53—67.
2. Белявина, В.Н. Беларусь в годы Первой мировой войны / В.Н. Белявина. — Минск: Беларусь, 2013. — 98 с.: ил. — (Белорусская история).
3. Дэйніс, І.П. Полацкая даўніна / І.П. Дэйніс; уклад., прад. і камент. М. Баўтовіча; пер. з рус. мовы М. Ермалаева. — Мінск: Медисонт, 2007. — 330 с.
4. Коваленя, А.А. Первая мировая война: проблемы научных исследований в белорусской исторической историографии / А.А. Коваленя // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18—19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі. — Мінск: Чатыры чвэрці, 2009. — С. 20—36.
5. Манис, Н.А. Память о них жива в Белоруссии / Н.А. Манис. — Минск: Польша, 1988. — 143 с.: ил.
6. Письмо директора 1-го городского училища на имя главного директора народных училищ Витебской губернии. 1916 г. // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Фонд. 1430. — Оп. 1. — Д. 120.
7. Список лиц, допущенных к лечению и уходуванню за больными и ранеными в г. Полоцке. 1914 г. // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 010.

8. Список врачей и сестер милосердия лазарета Его Величества Князя Олега Константиновича. 1915 г. Л. 160—162 об., 164. // НИАБ. — Фонд. 1430. — Оп. 1. — Д. 49 040.
9. Отношение начальника окружного военно-санитарного управления № 28396 от 2.08.1915 г. об аресте владельца кожевенного завода в г. Полоцке Пинхуса Ильмера за антисанитарное содержание завода // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 160.
10. Рапорт коменданта г. Полоцка № 2186 от 21.08.1915 г. Л. 34 // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 285.
11. Письмо-обращение квартирьесъемщиков г. Полоцка к витебскому губернатору. 1915 г. // НИАБ. — Фонд. 1430. — Оп. 1. — Д. 49 349.
12. Доклад Полоцкой городской Думы от 15.01.1915 г. // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 515.
13. Письмо начальника военно-окружного санитарного управления Двинского военного округа от 10.07.1915 г. // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 555.
14. Список находящихся в Витебской губернии лазаретов для больных и раненых воинов // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 556.
15. Прошение Полоцкого местного комитета Российского общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством Ее императорского Величества Государыни императрицы Александры Федоровны № 1292 от 27 декабря 1915 г. // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 49 797.
16. Список лиц, состоящих на службе по устройству беженцев Северо-Западного фронта. 1915 г. // НИАБ. — Фонд. 1430. — Оп. 1. — Д. 49 835.
17. Циркуляр № 320 от 31.08.1915 г. из канцелярии Витебского губернатора. // НИАБ. — Фонд 1430. — Оп. 1. — Д. 53 822.
18. Отчет о деятельности народных училищ Виленского учебного округа за 1916 г. // НИАБ. — Фонд 2416. — Оп. 1. — Д. 20.
19. Письмо Начальнику 26 тылового эвакуационного пункта в г. Полоцке доктору по заразным болезням Фальку о подготовке гигиенической выставки передвижной медицины // НИАБ. — Фонд 2515. — Оп. 1. — Д. 207.
20. Протокол заседания объединенного Полоцкого Уездного Врачебно-Санитарного Совета от 3.09.1917 г. // НИАБ. — Фонд 2515. — Оп. 1. — Д. 236.
21. Письмо из департамента земледелия от 3.02.1916 г. // НИАБ. — Фонд 2564. — Оп. 1. — Д. 95.
22. Рапорт делопроизводителя школьным отделом У.С. Гайковича от 29.07.1918 г. // НИАБ. — Фонд 2564. — Оп. 1. — Д. 175.
23. Акт педагогического совета Полоцкого 1-го высшего начального училища о передаче здания под лазарет «Всероссийского союза городов». 1916 г. // НИАБ. — Фонд 2671. — Оп. 1. — С. 120.

24. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э.Э. Жакевіч. — Мінск: БелЭн, 2002. — 900 с.: іл.
25. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацкага раёна / рэд. Л.М. Базулька, Г. П. Берліна, Р. І. Маслоўскі. — Мінск: Выш. шк., 1999. — 700 с.: іл.
26. Смольянинов, М.М. Мобилизованные и добровольцы. Дружины государственного ополчения белорусских губерний в годы Первой мировой войны / М.М. Смольянинов // Беларус. думка. — 2014. — № 1. — С. 89—94.

Воробьев Александр Александрович

Могилевский государственный университет им. А.А. Кулешова (Могилев, Беларусь)

РЕПРЕССИИ НЕМЕЦКИХ ОККУПАЦИОННЫХ ВЛАСТЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ В 1915—1918 гг.

Ареной боевых действий в период Первой мировой войны территория Беларуси стала в 1915 г. В этом году, во время «великого отступления», русская армия была вынуждена оставить западную часть Беларуси. Немцы оккупировали полностью Гродненскую губернию, почти всю Виленскую губернию, большую часть Новогрудского и часть Пинского уездов Минской губернии, что составляло почти четверть современной территории Беларуси [1, с. 5]. Оккупированные территории, по планам немецкого военного командования, должны были не только полностью обеспечивать продовольствием оккупационные войска, но и стать сырьевой базой для самой Германии. Для этого проводились многочисленные реквизиции: продовольствия, табачных изделий, кож, меховых изделий, лошадей и других домашних животных, овечьей шерсти, металлов и др. Так, только в образованном немецкими оккупационными властями округе Белосток — Гродно в июле — сентябре 1916 г. немцы реквизировали 1,4 тысячи лошадей, а зимой 1916—1917 г. — еще 9,1 тыс. Все население оккупированных белорусских земель в возрасте от 15 до 60 лет должно было платить оккупантам подушную подать. Самым ценным объектом эксплуатации для Германии, являвшейся в довоенное время одним из основных импортеров белорусской древесины, стали леса Беларуси. Особенно привлекала немецкие оккупационные власти Беловежская пуша, запасы древесины которой немцы оценили в 700—800 млн марок [2, с. 449]. За два года оккупации в одной только Беловежской пуше немцы построили семь лесопильных и шпалопропиточ-